

Nagy Levente

EMÓCIÓ, RÁCIÓ, FRUSZTRÁCIÓ

Mihai Eminescu politikai publicisztikája

1.

Tavaly, a költő születésének 150. évfordulója alkalmából az UNESCO támogatásával Eminescu-évet rendeztek Romániában. Ünnepélyes keretek közt Emil Constantinescu nyitotta meg és Ion Iliescu zárta le a rendezvénysorozatot. Internetes honlapot szerkesztettek a költöről, konferenciákat szerveztek és szinte nem akadt olyan irodalmi és társadalomtudományi folyóirat, mely ne foglalkozott volna rendszeresen a költő életművével és annak ellentmondásos recepciótörténetével. Hál' Istennek ma már az Eminescu körül folyó diskurzus Romániában is botrányoktól hangos. Sajnos ebből a lármás zürzavarból szinte semmi sem jutott el hozzánk, avagy ha igen, akkor nem szívesen akartuk meghallani. Valljuk be, érzékeny füleinket szívesebben fordítjuk a nap járásának másik irányába. Azt is hozzá kell tennünk, hogy magyar részről igen vérszegény volt hozzájárulásunk az Eminescu- évhez. A Román Művelődésügyi Minisztérium támogatásával megjelent ugyan egy impozáns magyar–román kétnyelvű kötet, de kár, hogy két semmitmondó elszóval. Dávid Gyula a *România Literara* hasábjain közölt egy szintén elég vérszegény, amolyan kötelező házi feladat-ízu esszécskét, melyben a román irodalommal foglalkozók számára az analóg ismert adatokat sorolta fel újra (kik, mikor és hogyan fordították Eminescut), melyeken mind a magyar, mind a román „átlagértelmiségi” átlapoz. Persze az érdektelenségen nem is igen csodálkozhatunk: Gáldi László két világháború közötti tanulmányai óta Eminescuról magyarul nemigen születtek olyan írások, melyek érdekessé tudták volna tenni a román költőt a magyar olvasó számára is.¹

2000-ben nemcsak Eminescu-év, hanem parlamenti és helyhatósági választások is voltak Romániában, melyeket hasonló, vagy még nagyobb, hangzavar kísért. Erre már néhányan a magyar értelmiségiek és publicisták közül is felfelkapták fejüket, főleg miután Tamás Gáspár Miklós román barátaink [a]k[nak] levelét megírta. Csak sajnálni tudjuk, hogy a vitához magyar részről a későbbiekben senki sem szólt hozzá, de az ÉS szerkesztői így is örvendhettek, mert Romániában igazi lavinát indított el a levél.² Nos ez a vita több tanulsággal is szolgál a mai magyar–román értelmiségi párbeszédet illetően. Alevélváltás valószínűleg sokakat ismét megerősített abbéli nézetében, hogy itt úgyis csak süketek párbeszéde folyik: mi mondjuk a magunkét, ok szintén; de azért mi vagyunk az igazi európeerek, mert Romániában nincs is igazi baloldali demokratikus, nemhogy politikai, de értelmiségi hagyomány sem.³ Ott még a legnagyobbak is (Cioran, Eliade stb.), akiket a magyar közönség is jól ismer, Vasgárda-szimpatizáns szélsőjobboldaliak voltak. A dolognak csak az a szépséghibája, hogy Cioranról és Eliadéről magyar értelmiségi körökben a kutya sem vett tudomást addig, amíg Nyugaton és Amerikában be nem futottak, hogy azután a 80-as, 90-es években valósággal berobbanjanak, ha nem is a magyar tudományos életbe, de a könyvpiacra mindenképp. Ezzel párhuzamosan kezdtek megjelenni magyar folyóiratokban is azok a híradások, melyek a fontosabb román értelmiségiek két világháború közti fasisztoid, antiszemita beállítódásairól szóltak.⁴ Az, hogy ez zavart okozott a hazai értelmiségi berkekben, Tamás Gáspár Miklós fenti levele mutatja leginkább. A kérdés ugyanis óhatatlanul ott bujkál a sorai közt, még ha a szerző nem is fogalmazza meg nyíltan: hogyan találunk az ilyen hagyományokkal rendelkező román barátaink körében párbeszédre alkalmas partnert? Vagy maradjon a hallgatás és a kivárás, mert egyelőre a kölcsönös odamondogatások ördögi köréből úgysem lehet kitörni? Véleményünk szerint ez a látszólag kétségbeejtő helyzet számos lehetőséget is magában rejt. A mellébeszélések ellenére is tagadhatatlan, hogy 1990 elotthöz képest az utóbbi években nagymértékben megnőtt az egymás iránti érdeklődés, úgy a napi sajtó, mint a tudományos publikációk szintjén. Ezért valószínűleg előbb vagy utóbb arra is rákényszerülünk, hogy ne csak egymásnak, hanem egymással is beszéljünk.

A dolog másik szépséghibája az, hogy a román–magyar értelmiségi párbeszédnek, főleg abból a szeletéből mely a szélesebb (sajtó)olvasóközönséget is érinti, hiányzik a történeti dimenzió. Nos ennek felvázolására Eminescu példája több szempontból is modellértékű lehet: 1. az a köpönyegéből bújtak ki azok, akikből Tamás Gáspár Miklós barátainak vasgárdista hosei lettek (Eliade, Cioran, L. Blaga, C. Noica, N. Iorga stb.); 2. de ugyanakkor sehol sem olyan erős a dekonstrukciós szándék, a szélsőjobboldalissággal

megfertozott hagyománytól való elhatárolódási akarat, mint épp Eminescu szellemi hagyatéka esetében. Úgy véljük, leginkább e téren találhatunk párbeszédre kész és képes partnereket.

2.

Eminescu politikai nézeteiről magyarul Köpeczi Béla 1993-ban megjelent tanulmányán kívül eddig semmit sem írtak.⁵ Köpeczi írása már akkor kisebb vitát váltott ki, jóllehet csak annyit állított, hogy az 1848–49-es erdélyi eseményekről írt befejezetlen regényében (*Geniu pustiu – Szárnyszegett génusz*) Eminescu tudatosan ferdített, és tendenciózusan eltorzítva mutatta be az eseményeket. Így azután a regényben szerepeltetett magyarok rémtörténetekbe illo gonosz figurákként jelennek meg⁶, míg az öldöklés után épp falatozni készülő román legények látványa a következő elmélkedést váltja ki a narrátorból: „Ha valaki azt hinné, hogy ez nem lehetséges, elég, ha végiggondolja, milyen a forradalom: veszélyben az ember nem törodik saját életével, és ilyenkor az emberölést és a harcot normális állapotnak érzi; aki ezt végiggondolja, nemcsak a mi helyzetünket fogja megérteni, hanem azokat az évszázadokat is, amelyekben a harc és a zsákmányszerzés volt a nép fő foglalkozása.”⁷ A tanulmány a régi vágású román irodalomtörténezszekebol rögtön elő is hozta az osi reflexeket: Victor Iancu szerint nem vehetjük rossz néven az Eminescu írásaiban „felvillanó magyarelles árnyoldalakat”, mert „máig minden románban él valamiféle idegenség a magyarokkal szemben, minthogy nincs olyan magyar, akiben legalább az idioszinkráziák lehelete ne jelentkezne, ha a románokról van szó”. Az ELTE Román Tanszékének volt vendégtanára, Gavril Scridon, a régi szép idok után sóvárogva pedig egyenesen azzal a javaslattal állt elő, hogy ne beszéljünk a magyarokat és a románokat érintő régi és új ellentétekekről.⁸

De nemcsak Köpeczi írása, hanem egész kötet nyilvánvalóvá tette a magyar olvasó számára, hogy Eminescu politikai nézetei körül – melyekről a magyar szakirodalom 1945 előtt is tapintatosan és szemérmesen hallgatott – valami nincs rendben. Eminescut a magyarokkal való találkozás avatta politikai publicistává. 1870-ben a pesti *Federatiune* c. lapban három cikke jelent meg, Varro álneven.⁹ A szerző ekkor Ioan Slavici-csal együtt Bécsben diákoskodott. E három tanulmányban alapvetően kétféle beszédmód különíthető el. Az egyik racionális, higgadt, észérvekekel próbál meg hatni. A másik érzelmi, egymásnak néha ellentmondó, zagyva gondolatok tömege, melyekből kitunik a valós történeti tények ismeretének hiánya, vagy azok tendenciózus elferdítése. Ez utóbbi néha érthetetlen vehemenciájú, vulgáris gyulölködsbe és szitkozódásba csap át, amit Klaus Heitmann némi mentegető eufemizmusall „homéroszi dühnek” nevezett.¹⁰ Kérdés, hogy ez a schilleri értelemben naivvá konvertált düh mennyire menti fel az immár szentimentális korban író szerzőt, főleg ha figyelembe vesszük azt, hogy a későbbi tanítványok néha épp e dühödöt kijelentésekeben találták meg saját, akár véres pogromokra buzdító ideológiájuk legitimálását is.

Eminescu kétségtelenül jogosan kritizálta a „szemtelen” Tisza Kálmánt azért a kijelentéséért, miszerint román nemzet, mint olyan nem is létezik, vagy egy másik magyar képviselő azon javaslatát, hogy az erdélyi és magyarországi románok jobban tennék ha kivándorolnának Romániába. Jogosan kifogásolta azt is, hogy a románok szerdahelyi gyulését (1869. március) a kormány feloszlatta, talán igazá lehetett abban is, hogy a dualizmust „diplomáciai fikciónak” nevezte, azt meg egyenesen előremutató gondolatnak tarthatjuk, hogy a monarchia fennmaradásának egyetlen lehetőségét a föderalizmusban látta.¹¹ Kár azonban, hogy a problémák árnyaltabb bemutatásának képessége hiányzott Eminescuból. Tisza és a többi magyar politikus mint államalkotó politikai nemzetet nem ismerte el a románokat, de ugyanakkor mint nemzetiségnek, elég széles köru jogokat biztosított számukra (a kor nemzetiségpolitikáját ettől függetlenül elhibázottnak tartjuk); a kormány nem a szerdahelyi gyulést tiltotta be – ezt Eminescunak is tudnia kellett – hanem az ott szervezni kezdett Erdélyi Román Nemzeti Pártot. „Jellemző azonban a korszakra – írja Szász Zoltán –, hogy, jóllehet a hatalom nem ismerte el a nemzeti kizárólagosság alapján szervező pártok törvényességét és azokat idonként be is tiltották, de a tilalmat a kormányok sohasem vették komolyan: a nemzeti pártot hol hallgatolag, hol nyíltan maguk is politikai eroként kezelték.”¹² Azon is lehetne vitatkozni, hogy a dualizmus mennyire volt diplomáciai fikció, az viszont tény, hogy Eminescu teljességgel elfeledkezett a magyar föderációs elképzelésekekről.¹³

Ennél is nehezebben tudunk azonban mit kezdeni Eminescu azon sértő és gyulölködo hangnemével, mellyel még a pesti sajtóbíróság figyelmét is felkeltette, és az *Ecuilibrul* (Egyensúly) c. cikkéért nemcsak ot, hanem a *Federatiunea* akkori szerkesztőjét, a pesti román tanszék vezetőjét, Alexandru Romant, is

perbe fogták.¹⁴ Eminescu cikke a frusztráció terméke: hogyan lehetséges az, hogy „Európa legdegeneráltabb hordájának” hatalma van a románok felett?¹⁵ A szerző itt még furcsa módon elismeri azt a később határozottan kárhóztatott nézetet, hogy a fejlettebb népeknek – épp felsőbbrendűségük révén – joguk van befolyást gyakorolni más népekre: „Egy népnek a tőle lényegében eltérő idegen elem semmit sem szabhat meg. De ha mégis, azt csak is az egyéniségében rejlő elismerésre méltó felsőbbrendűsége folytán teheti, mint ahogy pl. a franciák hatottak a románokra. Ez békés befolyás, melyet a román fél örömmel fogad, anélkül, hogy szégyenkeznie kellene miatta, hisz semmi kára nem származik belőle.”¹⁶ Eminescu morális felsőbbrendűségről beszél, de hogy ez valójában mit is jelent, azt már nem részletezi. Ehelyett homályosan arról kezd értekezni, hogy más a civilizáció és más a műveltség. Valószínűleg itt a kultúra és civilizáció kettőségének a bécsi egyetemi előadásokon hallott emléke derengett fel benne. Eminescu a műveltséget elsősorban az értelmiség (clasa inteligenta), míg a civilizációt az egész nép tulajdonságának tartotta. Így jutott arra a következtetésre, hogy egyes népeknek van ugyan számottevő értelmisége anélkül, hogy civilizáltak lennének, míg mások értelmiségiek nélkül is eleget tesznek a civilizáció minden követelményének.¹⁷ Ezen eszmék veszélyességét egy későbbi cikke révén érthetjük meg jobban, melyben a Rousseau-i jó vadember mítoszát egy kis vulgárdarwinizmus fuszerezve a régi idők „egészséges barbarizmusát” (*sanatoasa barbarie*) és a román nép természetből adott értelmességét (*cumintenia*) hangsúlyozta. Itt a szerző a fajelmélet ingoványos mocsarába csúszott, a jó és rossz jegyeket kitörölhetetlen természeti adottságokként önhatalmúlag osztogatva egyes népekre, jelen esetben a románokra és a magyarokra.¹⁸

Annak ellenére, hogy Eminescu publicisztikája szenvedélyektől elvakított, hevesen lüktető próza, azért egy összefüggő ideológia körvonalai jól kitapinthatók benne. Politikai, gazdasági, szociológia nézeteit Montesquieu, Darwin, a 18. századi francia fiziokraták (főként Quesnay), a 19. századi angol szociológusok és közgazdászok (elsősorban Henry Thomas Buckle) valamint bécsi és berlini tanárai (E. Dühring) írásaiból gyúrta össze. Eminescu alapkonceptiója, amiből szinte az összes többi elmélete levezethető az, hogy az állam természeti képződmény. Ha ez így van, akkor az állam törvényei – mivel azok egyben a természet törvényei is – az emberek felett állnak, még ha azok nem is vesznek róla tudomást. Jellemzőek az Eminescu által használt metaforák: az állam olyan, mint az erdőben a fa, vagy még inkább, mint a méhkas.¹⁹ Az organikus szemlélet és a biológista retorika nemcsak a 18. századi fiziokratákra, hanem a 19. század végi pozitívista diskurzusra is jellemző. Ekkoriban szinte minden valamirevaló filozófus, történész és irodalmár megpróbálta a szellemtudományokat pozitív tudományokká emelni. A természettudományok közül főleg az épp fejlődésnek indult biológia (Darwin, Lamarck) kínált használható módszereket. Ebből a szempontból Eminescu nemcsak a fiziokraták megkésett követője, hanem elsősorban Spencer, Darwin és főleg Henry Thomas Buckle kortársa is.²⁰ Az angol közgazdász, Buckle nevét mára már szinte mindenki elfelejtette, de a 19. század második felében nagy sikerrel örvendett mind a magyar, mind a román szellemi elit körében.²¹ Buckle egyik fő tétele, hogy a társadalmi és gazdasági jelenségeket alapvetően a földrajzi környezet (éghajlat, talaj, domborzat, időjárás) határozza meg. Annak ellenére, hogy Eminescu csak közvetve ismerhette Buckle téziseit, szinte teljes mértékben azonosult azokkal. Így jutott arra a felismerésre, hogy a területi viszonyokat figyelembe véve a román nem is válhatott mássá, mint pásztornéppé. Buckle-t és Darwint követve írta a már fent idézett rasszista jellemzést a román pásztor végtagjairól, valamint ugyanilyen alapon hasonlította össze „egy valódi dáko-román koponya kockaként tágas belső terét ama odvas vájlatok szűkösségével, amelyben a vörös párt [a liberálisok] szellemi sterilitása és perfídiája székel”.²²

Ha az államot és az azt alkotó emberi közösséget rajta kívül álló, megmásíthatatlan és befolyásolhatatlan természeti törvények igazgatják, akkor a szabad akaratnak nincs jelentősége. Quesnay szavaival élve csak egyet tehet: „az értelem fényénél felismerje ezt a nyilvánvaló szükségszerűséget.”²³ Az egyén számára marad a passzív szemlélődés és a fatalizmus.

Ez eddig rendben is volna, de ezen a ponton Eminescu biológista ideológiája antidemokratizmusba csap át: „Egy nép életében a történések állandó és elkerülhetetlen törvények szerint mennek végbe. A politikai gondolkodás terén előrehaladottabb szerzők már rég nem hisznek abban, hogy az állam és a társadalom konvencionális dolgok, és az állampolgárok kölcsönös megállapodása révén jöttek volna létre. A műveletlen újságírók falkáin kívül senki sem állíthatja, hogy az állam alapja a parlament, a gyűlekezési

jog, vagy a választások szabadsága.”²⁴ Eminescu ugyan nem mondja ki, de abba még belegendolni is rossz, hogy mi maradna, ha egy állam életéből kiiktatnánk a parlamentet, vagy a szabad választásokat.²⁵ Az igazsághoz hozzá tartozik az is, hogy o maga soha nem kardoskodott a diktatúra mellett. Számára az egyetlen elfogadható államforma a felvilágosult, abszolutista (a fiziokraták szóhasználatával *le despotisme légal*) nemzeti monarchia volt. Mivel a társadalmi élet tere nem más, mint bellum omnium contra omnes – ami a modern korban a különböző pártok harcaiban nyilvánul meg – ezért szükség van egy stabilizáló erőre, mely a különböző pártérdekeket harmonizálja. Ezt a feladatot látja el az uralkodó, aki nélkül az érdekellentétek szétfeszítenék a társadalmat. Másrészt az uralkodóra azért is szükség van, mert o a központ: ahogy a méhraj az anyakirályno köré szerveződik, úgy az emberek is csak egy biztos pont köré tömörülve alkothatnak közösséget. Ha ez a központ (az uralkodó által képviselt államszervezet) sérül, akkor az egész társadalom indul bomlásnak.²⁶ Eminescunak – erre a történelem előtti rituális királygyilkosságok világát felidézve – organicista eszmefuttatásra nem csak a monarchikus államforma legitimálásának érdekében volt szüksége. Ezzel ugyanis úgy tunt, hogy magyarázhatóvá válik az a kínzó frusztrációs tapasztalat, hogy tudniillik miért nem nagy és erős állam Románia, miért kell annyi idegen hatást (köztük az Osztrák-Magyar Monarchiáét is) elszenvednie? „Mi románok – írta Eminescu – száz éve abban leljük legnagyobb gyönyörünket, hogy saját uralkodóinkat rendre megbuktatjuk.”²⁷ Az állandó trónviszályok legfőbb negatív következménye az lett, hogy teret engedtek az idegen elemek behatolásának az állam testébe. Ezek természetesen nem végeztek igazi termelomunkát, hanem parazita módon igyekeztek a megzavarodott államszerkezetbe beépülni. Ez főleg a fanarióta korszakra (1711–1823) volt jellemző, amikor a két román fejedelmi udvart valóságos elárasztották a görög és bolgár hivatalnokok. A tisztesség-vadászat a gazdasági élet lezüllesztéséhez vezetett, melyben így légtüres terek keletkeztek. A 19. században aztán ismét egy idegen elem – a zsidó – áramlott be e hézagos gazdasági szerkezetbe.²⁸ Ennek a logikus és koherens gondolatmenetnek az a legnagyobb hibája, hogy nem oldja fel azt a frusztrációs alaphelyzetet, amelyből megszületett. Mert hogyan lehetséges az, hogy egy olyan állam (az Osztrák-Magyar Monarchia), amely monarchikus ugyan, de nem nemzeti (hisz hemzseg az idegenektől), amely csupán „diplomáciai fikció”, melynek gazdasági életét a zsidók irányítják, annyira erős legyen, hogy „mesebeli démonként” (*aseme - nea unui demon din povesti*) bénító hatása alatt tartsa Romániát?²⁹ Eminescu az idegenek mellett a romlás másik okát a republikanizmusban látta. Azt igyekezett elkendőzni, hogy léteznek erős és gazdag köztársaságok is (Sávjc, Amerika – ez utóbbinak egyébként nem is jószóló hosszú életet). Ehelyett, kissé megmosolyogató módon, a lengyel nemesi köztársaság befolyásának tulajdonította a románok romlását. Azt ugyan elfelejtette, hogy csak Moldva volt határos Lengyelországgal, és hogy a republikanizmussal igazán nem vádolható Bizánci majd Török Birodalom árnyékában élő Havaselve ugyanúgy lezüllesztett, mint Moldva. De Eminescunak valójában nem is azért volt szüksége erre a teóriára, hogy a romlás múltbeli okait feltárja, hanem sokkal inkább azért, hogy az általa óhajtott jótékony abszolutizmust legitimálja: „környezetünkben azok az államok, melyek egy stabil dinasztia körül kristályosodtak ki, hatalmasokká lettek.”³⁰ Tekintsünk most el ennek a kijelentésnek a naivitásától, és nézzük, hogy mit akart vele igazolni a szerző. Ahogy a fajok biológiai tisztaságra törekednek, úgy az állam sem lehet más, mint etnikailag homogén képződmény. Ahogy a méhkas nem fogad be idegen rovarokat, úgy az igazi állam területén is csak egy nép élhet. Etétel kijelentésére két szempontból is szüksége volt a szerzőnek: 1. hangsúlyoznia kellett, hogy az általa elképzelt monarchia nem tévesztendő össze a despotizmussal. Egy nemzeti monarchiában Eminescu szerint elképzelhetetlen az, hogy az uralkodó saját fajtáját nyomja el: a despotizmus csak ott jöhet létre, ahol egy nép a másik felett uralkodik. A gond csak az ezzel az elmélettel, hogy 1876-ban (ekkor jelent meg Eminescu szóban forgó tanulmánya) már idegen dinasztia uralkodott Romániában, épp az általa is kárhoztatott sorozatos államcsínyeket és trónfosztásokat megelőzendő. Valószínűleg maga Eminescu is érezte nézeteinek ellentmondásait és hiányosságait. Ezek elől menekült az idealizmusba³¹ és xenofóbiába, de mivel a frusztrációs alaphelyzet így sem szunt meg, egyre ingerültebbé és paranoiássá vált. 2. Eminescu organicista szemléletéből logikusan következett, hogy minden nép a biológiai fejlődés útját követi: születik – felno – öregszi – meghal. Nyilvánvaló, hogy a fiatal fajok az életeresebbek, míg az öregek a degenerálódás útjára léptek. Ezek után már semmi meglepo nincs abban, ha Eminescu a románokat, mint fiatal népet, felsőbbrendűnek tartotta az elaggott zsidókhöz, magyarokhoz vagy görögökhöz képest. Az

meg egyenesen morbid, ahogy rasszista vakbuzgóságában még a dáko-román kontinuitást is megtagadta azt állítva, hogy a románok az albánok rokonai.³² A románok közé beférkezett idegenek nemcsak azért kártékonyak, mert megzavarják az állam tiszta etnicitását, hanem főleg azért, mert a románsággal keveredett népek, zsidók, magyarok, görögök – jellemző Eminescu szelektív memóriájára, hogy a bolgárokról ismét elfeledkeznek – degeneráltak, öregek, erkölcsileg lezüllött fajok.³³ Persze ezzel lehet, hogy Eminescu saját lelkét megnyugtatta egy ideig, de a frusztrációs helyzetre ismét nem adott megnyugtató választ: ha a románok tráko-román eredetét fogadjuk el, hogyan tarthatjuk fiatal népnek? Mennyivel fiatalabbak a trákok vagy az albánok a zsidóknál vagy a görögöknél? Ha pedig a románok, mint fiatal nép, annyira felsőbbrendűek, hogyan árthatnak nekik öregek, degeneráltak fajok?

Eminescu antiszemitizmusáról sokan és sokat írtak. Voltak, akik megpróbálták védeni,³⁴ főleg a Moses Gasterrel való barátságára és arra hivatkozva, hogy gyűlöletlistáján a görögök és a magyarok után a zsidóknak csak a harmadik hely jutott. Antiszemitizmusa több forrásból is táplálkozott. Egyrészt szervesen következett ideológiájából: az idegen zsidók, mint előregedett faj csakis kártékonyak és degeneráltak lehetnek. Sorolta is lelkesen negatív tulajdonságaikat, melyek egyben a kor antiszemita közhelyei: nem szeretnek kétkézi munkát végezni, csak kereskedéssel és pálinkafozással foglalkoznak, így zsákmányolják ki és züllesztik le a román parasztot.³⁵ Másrészt személyesen tapasztalta azt a társadalmi feszültséget, melyet a 19. század második felében a tömeges zsidóbevándorlás okozott Romániában. Tény, hogy ekkor a moldvai városi lakosság egyharmadát zsidók alkották: Románia második legnagyobb városában, Iasi-ban pl. a hetvenezres lakosság fele, Moldva egész területét tekintve pedig 10 százaléka volt zsidó.³⁶ Arra persze Eminescu már nem gondolt, hogy a kereskedésnek, a pálinkafozásnak és a városra költözésnek esetleg az lehetett az oka, hogy a zsidók Romániában nem vásárolhattak földbirtokot. Tegyük hozzá azt is, hogy ekkor csak egyéni elbírálás alapján kaphatták meg a román állampolgárságot és az ezzel járó politikai és egyéb jogokat.³⁷ Eminescu természetesen hevesen tiltakozott a zsidók földtulajdonhoz juttatása és kollektív emancipációja ellen. A zsidókérdés megoldását a gyors, de kismértékű (1 százalékos) asszimilációban látta.³⁸

Zsidóellenességének másik alappillére a fiziokraták kereskedelemről vallott elméletéből alkotta meg. Quesnay és követői szerint az állampolgárok három csoportra oszthatók: termelők (parasztek), tulajdonosok (földbirtokos arisztokraták) és sterilek (kereskedők).³⁹ Eminescu szerint is az egyetlen pozitív osztály a parasztság, mivel csak az termel nyersanyagot. A társadalom összes többi tagja ebből él. A kereskedő nem tesz más, mint a készterméket adja tovább, amely minél több lépcsőfokon megy át, annál drágább lesz.⁴⁰ Az anyagi javak termelőin élősködő kereskedőket Eminescu legszívesebben ki is iktatta volna a társadalmi rendszerek közül. Szerinte az ideális kereskedő az erdélyi mészáros, akinek nincs szüksége se közvetítőre, se pénzre: áruját (kádakat, csebreket, fát) maga viszi le a magyar Alföldre, ahol azt búzára cseréli.⁴¹ Eminescu ezen elméletének is az a szépséghibája, hogy míg nagy vehemenciával kardoskodott a parasztság mellett, addig mereven elzárkózott az elöl, hogy a parasztek is általános szavazati jogot kapjanak. Aföldosztást támogatta ugyan, de csak az állami földalapról, a nagybirtokos rendszert fenntartandónak ítélte.⁴²

Mindezek ellenére Eminescu gazdaságpolitikai elképzeléseinek van egy figyelemreméltó eleme. Szerinte minden társadalom alapja a munka, mely révén anyagi jólét teremthető. Szerinte a román társadalomnak az a rákfeneje, hogy a 19. század második felében nem gazdasági állapotának megfelelő társadalmi és politikai intézményeket vett át Nyugat-Európából: „egy szegény országba akartuk bevezetni egyik-napról a másikra a nyugati civilizáció költséges termékeit. Az előző generáció [az 1848-as forradalmárokról van szó] legnagyobb bűne az, hogy elvakítva az idegen civilizáció csillogásától, azt hitte, hogy annak külső formáit átvéve a tartalmat is átültetheti. Tartalommal azonban csak munka révén tölthetők meg az üres formák. Sem a törvények, sem az újságok, sem az akadémiák nem helyettesíthetik a munkát.”⁴³ Természetesen, Eminescu itt a Titu Maiorescu által meghirdetett „tartalom nélküli formák” (*forme fara fond*) junimista ideológia követője, de egyben meg is haladja azt. Maiorescu valójában soha sem fejtette ki, hogy mit is takar a forma és a tartalom az ő értelmezésében, csak azt hangsúlyozta, hogy a nyugati minták (melyeken elsősorban a politikai, jogi és kulturális intézményeket értette) elhamarkodott átvétele töreseként okozott a román társadalom fejlődésében. Eminescu pontosabban fogalmazott, még ha elmélete így el is csúszott a történelmi materializmus irányába. Számára egyértelmű, hogy a tartalom (*fond* – ami

románul alapot is jelent) nem más, mint a gazdaság (a marxistáknál: gazdasági alap), míg a forma a marxisták felépítményének (szuprastruktúrájának) felel meg. A legnagyobb baj a költséges nyugati demokrácia mintáinak átvételével az, hogy Romániában nem volt meg rá az anyagi fedezet: „egy ország boldogságának alapfeltétele a gazdasági jólét. Teljességgel hiábavaló úgy bevezetni egy idegen civilizáció formáit, hogy nincsenek meg annak gazdasági feltételei.”⁴⁴ Ez világos beszéd. A kérdés csak az, hogy mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás? Lehetett-e volna elérni gazdasági fejlődést úgy, hogy közben mellozzuk a modern kapitalizmus formáit? Ezt a kérdést természetesen Eminescu már elfelejtette feltenni.

Az eddigiek alapján nyilvánvaló, hogy Eminescu publicisztikája nem más, mint kora kínzó gazdasági és társadalmi problémáira való kétségbeesett válaszkérés. Mivel a román nép modern nemzetté válásának hajnalán íródtak, azon sem csodálkozhatunk, hogy a szerző szenvedélyesen azonosult saját közösségével, és többnyire ellenérzéssel viseltetett az idegenekkel szemben. Ma már az is szociálpszichológiai közhely, hogy egy csoport saját pozitív önképének megalkotása a másik csoport negatív képét vonja maga után, hisz minden csoport a saját hibáit és rossz tulajdonságait a másokra vetíti át. Külön tanulmányt érdemelne annak kifejtése, hogy Eminescu politikai nézetei mennyiben állíthatók párhuzamba a korabeli magyar szociálpolitikai diskurzussal. Nálunk a 19. század második felében a magyar nemzettudatot és karakterológiát a nemesi vezető rétegek határozták meg: „A hagyományos nemesi értékrend csúcsán a földbirtoklás, a ‘gazdálkodás’, jobbágyok, cselédek, szolgák és barmok hadai feletti uralkodás állott, ami együtt járt a lótenyésztés és lóverseny, a kutyatenyésztés és vadászat kultuszával. Rangos elfoglaltság volt még az országos és megyei szintű politizálás, a megfelelő tisztségek viselésével, a nobile officiumokkal, s e kategóriába sorolható még a katonatiszti, a diplomáciai és az egyházi pálya is. Nem szerepelt viszont a nemesi presztízsrankorban az iparuzás, a kereskedés, a pénzzel, áruval való spekuláció, a bankárság, általában a hivatalos »üzletelés«.”⁴⁵ Úgy véljük nem nehéz felelni a fenti idézetben az Eminescu nézeteivel összecsengo gondolatokat. Ami szerintünk nem is véletlen, hisz Eminescu is ehhez a nemesi ideológiához állt közel: ő maga többször is hangoztatta, hogy moldvai kisnemes (razesi – részes) család leszármazottja. Jóllehet Moldvában a 16–17. században megindult a közép-európai államokra jellemző rendi nemesség kialakulása, de ez a réteg a Kárpátokon túl soha sem tudott igazán erőre kapni. Így természetesen koherens nemesi ideológia sem alakulhatott ki. Ezért volt szüksége Eminescunak arra, hogy saját gondolatvilágának felépítéséhez a tanulmányai és a későbbiek során is lelkesen összeolvasott 18–19. századi elméletírók nézeteit használja fel. A kereskedés megvetése pl. Magyarországon a nemesi ideológia szerves része volt. Romániában – főleg ha figyelembe vesszük Havasalföld példáját – nemcsak a nemesi ideológia hiánya miatt lett volna nevetséges ezt állítani, hanem azért is, mert már a 16. századtól aktívan működő levantei kereskedők között szép számmal találunk románokat is. Ezért Eminescu kénytelen kölcsönvenni egy előre gyártott modellt, és a fiziológiák alapján sterilnek nevezni a kereskedést. A lényeg az, hogy mindeket esetben az agrártársadalmakra jellemző nézőpont érvényesül: a vagyonszerző kereskedés a kapitalizmussal szembeni ellenérzés és félelem miatt ítéltetik el.⁴⁶

3.

A máig tartó román Eminescu-kultusz a két világháború között alakult ki. Nemcsak azért mert Eminescu vulgáris sztereotípiái ekkor találtak termékeny talajra, hanem inkább arról van szó, hogy a román értelmiség színe-java mitikus archetípusá emelte őt. A teljesség igénye nélkül, íme néhány reprezentatív példa.

Lucian Blaga a *Spatiul mioritic* (Mioritikus tér, 1936) c. esszéjében a kordivatnak megfelelően a *mi a román?* kérdésre kereste a választ. A frobeniusi és spengleri kultúrmorfológiából, valamint a freudi, de még inkább a jungi pszichológiából összegyűrt blagai elmélet szerint egy nép jellemét annak strukturált tudatalattija – a szerző szóhasználatával élve – stilisztikai mátrixa határozza meg. Ahogy Eminescu Buckle nyomán a társadalmat, a gazdasági formákat és az államot a természet termékének tartotta, úgy Blaga is alapvető kapcsolatot látott a néplélek és a táj között. A román stilisztikai mátrixot a juhnyájait terelő román pásztor hegyen-völgyön történő vándorlása alakította ki, legfőbb jellemzője ezért az állandó, végtelen hullámozás: „A tudatalatti térség horizontja olyan lelki hangsúlyokban bovelkedik, amelyeket a táj, mint olyan, nélkülöz. Kétségtelen, hogy a dojnában [sajátos román népdal] is olyan horizontra bukkanunk, amely lelki hangsúlyok részese: melankóliát fejez ki, nem nagyon súlyosat, nem is nagyon könnyut, olyan lélekét, aki hol felmegy és hol leereszkedik a végtelenségig hullámozó tájon, egyre

továbbhaladva, vagy olyan lélek vágyát tükrözi, aki úgy akar felhágni a dombra, mintha az a sors által állított akadály volna, és mindig még újabb és újabb emelkedő várna, vagy olyan lélek gyöngédségét tükrözi, akinek olyan sors csillagzata alatt kell mozognia, mely sors emelkedőt és ereszkedőt tartogat, állandó monoton ritmusban, a végtelenségig.⁴⁷ Blaga szerint ez a végtelen hullámmozgás nemcsak a népművészetben, hanem minden igazi román alkotó tudatalattijában ott van, és meghatározza műveinek jellegét. Természetesen Eminescu ezen alkotók között kitüntetett helyet kap.⁴⁸ A mai irodalomkritika és elmélet felől nézve nevetséges gnoszticizmusnak tunik, ahogy Blaga ezek után nekilát kikeresni Eminescu verseiből a hullámmozgásra utaló kifejezéseket.⁴⁹

Emil Cioran fiatalkori, a mai napig a legnagyobb viharokat kavarázó könyvében (melyet 1990-ben, néhány részt elhagyva belőle, saját maga szelídített meg) így írt Eminescunak: „Minden, amit Romániában eddig alkottunk a részlegesség bélyegét hordozza magán. Eminescun kívül minden csak esetleges. [...] Mit is keresett ő, akit még egy Buddha is megirigyelhetett volna, közöttünk? [...] Sokban adósai és nagymértékben lekötöztetettjei vagyunk, amiért géniusza felkavarta lelkünket.”⁵⁰

Eminescu kanonizálásáért kétségtelenül legtöbbet az 1945 utáni román filozófus generáció legfőbb gurujává elölépett Constantin Noica tette. Szerinte Eminescu, Goethehez és Dantéhoz hasonlóan, „egyetemes ember” (*uomo universale*), az utolsó nagy polihisztor, aki nemcsak költő, hanem egyben kitűnő nyelvész, filozófus és közgazdász is volt. A román kultúrában ő a *mirákulum*, övé a „legmélyebb gondolat”, ő „énünk legjobb része”.⁵¹ Ha figyelembe vesszük, hogy a két világháború között Vasgárdaszimpatizáns Noicából hogyan lett a fenti kijelentései alapján is a hivatalos román kommunista ideológia, a protokronizmus előfutára, akkor talán érthetőbbé válnak Tamás Gáspár Miklós levelének szemrehányásai. A protokronizmust – ezt a jellegzetesen kisebbségi komplexusból született frusztrációs ideológiát – egy irodalomtörténész, Edgar Papu alkotta meg a hetvenes évek közepén. Nagyon leegyszerűsítve a protokronizmus az anakronizmus ellentéte: a román kultúra fejlődésében a Nyugathoz viszonyítva nem megkésett, sőt, egyes folyamatok Romániában már korábban végbementek mint Nyugat-Európában (pl. az 1784. évi Horea-lázadás a francia forradalmat előzte meg, vagy a 18. század első felében élt D. Cantemir nem megkésett humanista, hanem a romantika előfutára.) Így lesz aztán Eminescuból is az egzisztencializmus előfutára és jeles fizikus, aki már Einstein előtt megsejtette a relativitáselméletet, vagy kitűnő Marx-tanítvány, aki már a 19. század végén nagyszzerű javaslatokat tett a harmadik világ problémáinak megoldására.⁵²

Eminescu mitizálásának legvulgárisabb szintje azonban közvetve Mircea Eliade-ra vezethető vissza. Egy 1939-ben írt esszéjében Eliade arról értekezett, hogy Eminescu igazi tragédiája abban áll, hogy a korabeli román értelmiségi elit – itt főleg a Junimea társaságra gondolt – nem értette meg őt. Pontosabban szólva nem is a képességük hiányzott Eminescu megértéséhez, hanem az akarat: „A tömeg értetlenségére a zseni a követ megdobált ember megbocsátó mosolyával válaszol. De az elit korlátoltságát látván a mosoly keserűvé válik, a megvetés undorral keveredik. Hisz ő, akik egyébként képesek lettek volna rá, hogy Eminescut valóban megértsék, azáltal, hogy nem ezt tették, a Szentlélek ellen vétkeztek.”⁵³ Homályosan vádló szavak ezek. Igazi súlyukat akkor érthetjük meg, ha figyelemmel kísérjük, hogy Eliade gyanúja miként vált mára veszélyes, gnosztikus ideológiává. Az utóbbi időkben ugyanis olyan publikációk láttak napvilágot, melyek szerint Eminescuval nem a súlyos betegsége végzett, hanem egy szörnyen szövevényes szabadkomuves összeesküvés áldozata lett. A szálakat mozgató ördögi figura Eminescu barátja és verseinek első kiadója, Titu Maiorescu volt. Persze a képletből nem hiányozhat az Osztrák–Magyar Monarchia és az erdélyi románok helyzete sem. Biztos adatok természetesen nincsenek, de a hipotézisek gyártóit mindez nem is érdekli: ok messzemenő következtetéseket vonnak le abból, hogy Eminescut épp azon a napon (1883. június 28.) szállítják eloszoró elmegyógyintézetbe, amikor Románia aláírta titkos együttműködési szerződését az Osztrák–Magyar Monarchiával. Ez nem lehetett véletlen egybeesés: a monarchia felé közeledni igyekező román politikusokat támadó Eminescut így távolították el a *Timpul* c. konzervatív lap éléről, hogy aztán hat évig elmegyógyintézetekben kényszer-gyógykezeljék és végül, az egyre kényelmetlenebbé váló költő-szerkesztőt eltegyék láb alól.⁵⁴

1990 után Romániában egyre erőteljesebben hallatják hangjukat azok is, akik az eminescui örökség újraértelmezéséért szállnak síkra. Természetesen mindez nem teljességgel új jelenség. Néhány komolyabb irodalomtörténész már a két világháború között felmutatott egy másik Eminescut is, pl. Eugen Lovinescu,

aki Eminescu xenofóbiáját, miszticizmusát és tradicionalizmusát antiszociális pszichózisok kiváltásért kárhoztatta, hangsúlyozva ugyanakkor Eminescu költeményeinek kivételes esztétikai értékét.⁵⁵ George Calinescu a 30-as években megjelent monográfiájában máig a legjobb ismertetést írta Eminescu politikai nézeteiről, amiért a Vaszgárda publicistáitól meg is kapta a magáét: „ez a velejéig korrupt semmirekello” a „mágus Eminescuból egy degenerált piaci kísértet csinált”.⁵⁶

1945 után elsőként a Nyugatra emigrált értelmiségiek körében merült fel az Eminescu-revizió gondolata. A költőről máig az egyik legjobb kismonográfiát író I. Negoitescu 1988-ban írta meg Münchenben az *Eminescu: poet si ideolog politic* (Eminescu: a költő és a politikai ideológus) c. esszéjét, melyben eloször tett kísérletet arra, hogy kimutassa azt a közös alapot, melyből Eminescu költészete és politikai publicisztikája egyaránt kisasrjadt, nem kímélve a költő-publicista rasszista és xeno- fób kirohanásait sem. „Eminescu publicisztikája – irodalmilag – ma sem veszette el vonzó erejét, nem kevésbé jelentőségteljes, mint platói költészete, és mélységét tekintve ugyanazokat a látomásos horizontokat tárja elo: hiszen ez Eminescunál a kezdetek keresését jelenti, a paradicsom iránti nosztalgiát, a ködös eredethez való visszatérést, ami számára oly kísértoen ragyog.”⁵⁷

1990-ben az Amerikában élő irodalomtörténész, Virgil Nemoianu tett közzé egy figyelemreméltó esszét. Ebben egyenesen arról beszélt, hogy „nem Romániában, ahol egyelore még nincs rá lehetőség, hanem a Nyugaton élő román értelmiség körében örvendetes folyamat figyelhető meg: távolodás, sot mi több, elszakadás Emi- nescu ideológiai örökségétől, mely a második világháború küszöbéig és még azután is, alapvetően meghatározta az egész történelmi és etnikai közösség viselkedési rendszerét és önértelmezését”. Nemoianu fel is sorolta az eminescui örökség azon elemeit, melyek szerinte a mai román értelmiség számára, a harmadik évezred küszöbén már nem vállalhatóak: „A radikális, utópista legionárius mozgalom egyik alapkövét az emineszcianizmus politikai öröksége alkotta. Az eminescui mitológia autochtonista lealacsonyítói egyre hangosabban érveltek a harmincas években a Nyugattól való elszakadás lehetősége mellett. Az antihistorizmus, a passzivitás, az álmatag visszavonulás hangadói mind Eminescu muveiben találtak hivatkozási alapot. Alacsonyabb szinteken az ócska szentimentalizmusba menekülök, a vulgáris bálványimádók, sot még a véres eroszak hirdetői is Eminescu és Iorga nézeteiben találtak meg legitimációs bázisukat.”⁵⁸

Az igazi vihar azonban csak 1998-ban következett be, amikor a *Dilema* c. folyóiratban néhány rangos kritikus és fiatal író – talán kicsit túl is love a célon – nemcsak Eminescu politikai, hanem irodalmi hagyatékától is elhatárolta magát. Az esetből rögtön úgy lett, és röpké két év alatt annyit írtak róla, hogy az Eminescu-ankét szerkesztoje, Cezar Paul Badescu külön antológiát tehetett közzé, összegyujtva a pro és kontra írásokat.⁵⁹ A vita – vagy inkább csetepaté – szövegeit olvasva számunkra szinte érthetetlen, hogy miért csaphatnak olyan magasra az indulatok Eminescu körül. A *Dilema* egyik szerztoje, Nicolae Manolescu, pl. csupán azt feszegette, hogy milyen kritériumok alapján lehet megállapítani egy 19. századi szerző mai idoszeruségét. Szerinte három, többé-kevésbé biztos fogódzót találhatunk: 1. hányan olvassák igazából az illeto szerző muveit (egyszerubben hány példányt vesznek meg a kiadott könyvből), 2. születnek-e az irodalmárok tollából újabb értelmezések az adott szerző muveiről, 3. megjelentetik-e a szerző szövegeit új, modern kiadásokban. Manolescu szinte mindhárom kérdésre nemmel válaszol: Eminescu ma csupán kötelező olvasmány, a diákokon kívül, akik számára unalmas elsajátítandó tananyag, csak az irodalmárok szűk köre olvassa már a szerző muveit. Sajnos, esztétikai szempontú új értelmezéseket (G. Calinescu és Ion Negoitescu óta) ok sem produkálnak. A modern kiadásokról nem is beszélve: a kritikai kiadást épp sikerült befejezni a kilencvenes évek közepére, de az mind szemléletében, mind méretében szinte használhatatlan, arról nem is beszélve, hogy gyakorlatilag beszerezhetetlen. Az Emi- nescu-imádókat azonban nem is N. Manolescu és Z. Ornea írása, vagy az Alexandru Paleologuval készült interjú, hanem négy fiatal költő és író (Mircea Cartarescu, Cezar Paul Badescu, T. O. Bobe és Razvan Theodorescu) esszéi boszították fel. A hangnemm, amit megütöttek, persze lehet vitatkozni, de figyelembe kell vennünk azt is, hogy a provokáció szándékos volt. Ugyanakkor nem lehet elvitatni tőlük a jó szándékot: írásaikat valóban „a frissesség egészséges levegoje járja át”. Másik érdemük az oszinteség: kertilés nélkül vallanak arról, hogy íróvá formálódásukban Eminescu semmilyen szerepet sem játszott. Pontosabban szólva az az Eminescu, akit tanulmányaik során eddig megismertek: „Eminescu költészete nem buvölt el. Valójában csak mint kötelező tananyag létezett a számomra. [...] Maga a költő

nevetségesnek és tehetetlennek tunt, mint valami repedt harang kongású üres fémszobor. De mióta vitatkozni lehet róla, és főleg mialatt szerkesztettem a *Dilema* Eminescu- számát, egyre inkább étellel telt meg.”⁶⁰

Persze nem hiányozhatnak ezekből az írásokból az Eminescu-kultusz néha valóban idétlen szimbólumainak kifigurázásai sem. Pl. a bukaresti Atheneum előtt krisztusi ágyékkötővel álló meztelen Eminescu-szoborról írja a következőket T. O. Bobe: „Kérem én, hogy lehet nem röhögni egy meztelen Eminescu előtt? Főleg ha elképzeljük, hogyan mutatna a többi író ebben a pózban. Gondoljunk csak a derekát törülközővel övező Titu Maiorescua, Caragialéra, amint, uram bocsá’, épp kalapjával álcázza magát, a fürdőrúhás Hortensia Papadat-Bengescua, Sadoveanura, az alsónadrágja díszszínőrijára omló sonkákkal, vagy képzeljük el, hogy mutatna Dosoftei meztelen deltaizmait villogtatva, milyen esetlen lenne Bacovia csontváza, vagy hogyan feszítene Vianu, szeméremcsontján egyensúlyozva *Esztétikáját*. Ennek ellenére az Atheneum előtt senki sem hahotázik hasát fogva. A levetkőztetett Eminescu nem vált ki röhögést, mert a román köztudatban o már rég Krisztussal egyenlo.”⁶¹ Igazából ezek a mozzanatok váltották ki az ügyeletes Eminescu-body-garde-ok elkeseredett dühét, akik között nemcsak obskúrus Vadim Tudort követő értelmiségiek (pl. Leonida Lari), hanem komolyabb, a magyar olvasóközönség által is ismert és elismert írók (pl. Eugen Uricaru) is vannak. Íme néhány példa a *Dilema* szerzőire agosztott minosítésekiből: „senkik és árulók”, „névtelen sakálcskák”, „filozemita kommandósok, némi cigány beütéssel” (Leonida Lari), „zsidó szabadkőművesek lakájai, akiket ideje lenne figyelmeztetni, hogy az erkölcsbíróóságok mellett kivégzoosztogok is fognak muködni” (I. T. Lazar), „szimpatikus böfögök á la heavy” sic! (Eugen Uricaru).⁶² Nyilvánvaló, hogy itt már Eminescu életmúve nem *textus*, hanem *pretextus*.

Az elobbiekben láttuk, miként vált Eminescu mitikus archetípussá. Hogy ez a folyamat végbemehessen, két tényezőre volt szükség: egyrészt Eminescunak magának kellett ilyen pretencióval fellépnie (*intentio auctoris*), másrészt a recepció folyamán a befogadóknak el kellett fogadniuk ezt az autoritást. Az eminescui romantikus diskurzusra jellemző prófétai hevület, a negatív és pozitív tulajdonságok abszolutizálása ezt a fajta beszédmódot önmagába zárja, párbeszédre képtelenné teszi. Az olvasó vagy elfogadja és hisz benne, vagy nem. Mindkét attitűd irracionális tett, hisz a racionális vitát, a párbeszédet ez a diskurzus nem engedi meg. Mindez nagyon világosan megmutatkozik a fent ismertetett vitákban: a hívok istenkáromlásnak, haza- és nemzetárulóknak nevezik azokat, akik el akarnak távolodni az eminescui örökség bizonyos szegmenseitől. Amítoszteremtés belső logikáját legutóbb Livius Ciocralie elemezte kitűnő esszéjében. Szerinte a mítosz a kisebbségi komplexus, a bűntudat, vagy a frusztráció terméke.⁶³ Láttuk, hogy Eminescu politikai publicisztikája milyen frusztrációs alaphelyzetben született. Véleményünk szerint a későbbiekben azért is lehetett sikeres, mert a frusztrációs élményt éltető szituáció nem szűnt meg. Eminescu nagy és erős Romániát akart (melyet végül is az általa szidalmazott liberálisok – főként I. C. Brătianu – teremtettek meg), 1918 után Románia területileg ugyan nagy lett, de „történelem alatti” (Cioran) szegény, agrárszörzég maradt. A harmincas évek nagy generációjának tagjai szinte megszállottan tevékenykedtek azért, hogy Romániát – ha nem is gazdasági és politikai – de kulturális nagyhatalommá tegyék. (Hasonlót nálunk Klebelsberg tervezgetett.) Jelenleg, Ciocarlie szerint, Romániában legerősebb az Európa-komplexus, ezért kell Emine scut mindenáron egyetemes európai nagyságként bemutatni.

Számunkra mindenestre a legüdvözlendőbb az, hogy Eminescu körül ma egyáltalán lehetséges a vita. (A helyzet talán kicsit a dáko-román kontinutással analóg.) Az is szerencsés, hogy a különböző diskurzusok kezdenek elkülönülni egymástól: míg Eminescu, Eliade, Cioran vagy Noica szövegeiben egyszerre volt jelen a beavatottaknak szánt tudományos, valamint a tömegek számára is érthető és indulatokat kelto, sokszor szándékosan vulgáris stílus, addig a mai szekértáborok határai kezdenek egyre pontosabban körvonalazódni. Reméljük, ez hozzá járul majd ahhoz is, hogy olyan értelmiségi partnereket találjunk (később esetleg politikaiakat is), akikkel valóban képesek leszünk érdemben levelezni.

Jegyzetek

¹ Mihai Eminescu, *Poezii— Verseki*, Editura Curtea Veche, Bucuresti, 2000. Szász Jánosnak a kötetben sajnos nagyon megcsönkített eloszava eredetileg a marosvásárhelyi *Látóban* (2000, 6. sz., 80-88) jelent meg. Dávid Gyula, *Eminescu în constiinta literara maghiara*, România Literara, 2000, nr. 7., 10.

² Tamás Gáspár Miklós: *Levél román barátainak*. Élet és Irodalom, 2000. december 15., 6. sz. A román barátok (Andrei

Cornea, Theodor Baconsky, Victor Neumann, Mircea Iorgulescu, Zigu Ornea, Pavel Câmpeanu) válaszai: *uo.*, 2001. március 30., április 13.

³ „Ceausescu szövetséget kötött a jobboldali értelmiséggel [...] a velem egyidős román írók és gondolkodók hosi között nem akadt senki, aki ne lett volna vasgárdista” (Tamás Gáspár M., *I. m.*, 6.)

⁴ Legutóbb pl. Mihail Sebastian, *Naplórészletek*, Beszélok, 2001/6, 56–94.

⁵ Köpeczi Béla, *Eminescu és az 1848–49-es magyar szabadságharc*, Europa–Balcanica–Danubiana–Charpatica (a továbbiakban EBDC), 1993/1, 163–174.

⁶ A regény egyik jelenetében a foszereplo, Toma Nour egy Maros menti kisvárosban a román pap házát keresi, ahol a papot felakasztva találja. A házban „részeg és vad” magyar katonák mulatnak. Az egyik meg akarja eroszakolni a pap leányát, mire Toma titokban lelövi a lányt, majd a magyarokra gyújtja a házat. Az igazi szafitosság azonban csak ezután következik: „Hehe! – röhögött János. – Ti a pópán nevettek, én meg a leányán. Azt hiszitek, hogy így holtan megszabadul tolem? Nem, nem, nem! Halld-e, kisleány, kelj föl, mert János meg akar csókolni. Aztán megragadta a karját, és kivonszolta a szobából, a padló pora rátapadt, és bemocskolta fekete ruháját. Nem értettem meg pontosan a vadember szavait, de egy döbbenetes gondolat suhant át az agyamon. Ezek az emberek talán még arra a szentségtörésre is képesek, hogy egy tiszta szuz holtestét is meggyalázzák. De ezzel a gondolattal együtt a félelmetes bosszú gondolata is belevillant az agyamba.” (*Eminescu válogatott művei*, szerk., bev. Köpeczi Béla, Bp., 1967, 367–368.)

⁷ *Eminescu válogatott művei*, 376.

⁸ Victor Iancu, *A fost Eminescu antimaghiar?* EBDC, 1993/1, 200; *Comentarii maghiare despre Eminescu*, Steaua (Kolozsvár), 1995, 1–2. sz., 10–12. E nézetekre reagál Köpeczi Béla, *Nemzetképzés és a XIX. századi román irodalom magyarsággépe*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1995, 157–160.

⁹ *Sa facem un congres*, Federatiunea, 1870, nr. 33; *În unire e taria*, Federatiunea, 1870, nr. 34; *Ecuilibrul*, Federatiunea, 1870, nr. 38, 39. Kritikai kiadásuk: Mihai EMINESCU, *Opere IX*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucuresti, 1980, 88–97. (A továbbiakban: EO.)

¹⁰ Idézi Ion Negoitescu, *Mihai Eminescu (1850–1889)*, EBDC, 1993/1, 20.

¹¹ EO, IX, 88, 91, 96.

¹² *Erdély története*, szerk. Köpeczi Béla, Bp., 1988, 1650. Vö. még: Vlad Georgescu, *Istoria României. De la origini pâna în zilele noastre*, Humanitas, Bucuresti, 1995, 170.

¹³ 1850-ben a párizsi magyar–román emigránsok tanácskozásán Teleki László és Szemere Bertalan például határozottan támogatták Balcescu föderációs elképzeléseit. Minderrol részletesen lásd: Borsi-Kálmán Béla, *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatainak történetéhez*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1993. Miskolczy Ambrus, *Legendák varázsa*. Universitas, Bp., 2000

¹⁴ A per anyaga a Magyar Országos Levéltárba került, de 1956-ban sajnos megsemmisült. Vö. Köpeczi, 1993, 195.

¹⁵ „Dar sa fim servitorii... cui? Celei mai decazute populace din Europa, a carei vanitate si laudatorie, nu e decât o lunga si scârboasa donquixotiada. (De kinek a szolgálai legyünk? Európa egyik legdegeneráltabb hordájának, melynek hiúsága és dicsekvése csak hosszú és utálatos donquijotiád.)” EO, IX, 93.

¹⁶ EO, IX, 93. Furcsa, hogy Eminescu itt épp a franciákra hivatkozik, hisz a későbbiekben elítéli a francia forradalmat, arról nem is beszélve, hogy ironikus verseinek és publicisztikai írásainak is épp a Párizst megjárt román fiatalok lesznek kedvelt céltáblái. Íme egy kis ízelítő a *Harmadik levél c. vers*bol:

Párizsban ledér vígalmak, renyhe ifjak kéjtanyáin,
Céda lányok és parázna dozsölések éjszakáin
Vagyont, ifjúságot tesztel fel egy lapra – semmire...
Toletok Nyugat mit nyerhet – mikor nincs mit nyernie?
Visszajöttetek... pomádés-tégely volt a nyak felett,
Új monokli... jobbotokban sétatálcá kard helyett;
Ifjan bár, de gyermekésszel fonnyadoztok — és sínylo
Agyvelokban nem tudás van – egy -két Bal-Mabille keringo.
Kéjleányoktól ti kincsért kis toponákát vettetek...
Hogy csodállak, ó, te Róma törzsebol fakadt sereg!

(*Eminescu válogatott művei*, 138–139.)

¹⁷ „Caci clasa inteligenta numai nu constitue civilizatiunea, carea e si trebuie sa fie comuna tuturor paturelor populatiunei. Sînt popoare ce posed o respectabila inteligenta nalta, fara de a fi ele civilizate; sînt altele cari, fara inteligenta nalta, întrunesc toate conditiunile civilizatiunei.” (EO, IX, 93.)

¹⁸ „A románok mindig is pásztrok (*ciobani*) voltak. Ha valaki Darwin elméletének megfelelő anatómiai bizonyítékokat akar, nézze csak meg lábukat és kezüket. Kis kezük és kis lábuk van, míg azok a nemzetek melyek sokat dolgoznak nagy kezuek és nagy lábúak. Ezért van az, hogy azokon a területeken, ahol mi nem keveredtünk más népekkel, sok szép fizikumú ember található, innen a román paraszt értelmessége, akinek mint pásztornak sok ideje volt saját magával foglalkoznia (*sa se ocupe cu sine însusi*). Innen gazdag és metaforákkal telített nyelve, mély természetszeretete [...], egyszóval innen egy eredetiségtől és fiatalos erotol duzzadó nép, melyet a kellemes és erofeszítésteol mentes munka formált ilyené.” (*Din abecedarul economic*, Timpul, 1877, nr. 287, EO, XI, 28.)

Ezzel szemben a magyarok: „Nyelvük? Inkább szégyelliük kellene, hisz hangzásától még a kövek is elborzadnak. Szerkezetének, a gondolatok fuzésének, [...] a trópusoknak, egyszóval ennek a rücskös, rozoga, sivár anyagnak a szelleme nem más, mint a német nyelv szellemének kópiája. [...] Tudományuk? Vajon mi újat fedeztek ok fel? Mivel járultak hozzá az

emberiség elomeneteléhez? Muvelodéstörténetük, akárhogy nézzük, csak egy nagy nulla. [...] Muvészetük és irodalmuk? Rossz fordítása a németnek, és mindenki tudja, hogy milyen csapnivalóak a fordítások. Iparuk? Német. Kereskedelmük? A zsidók kezében.” (*Ecuilibrul*, EO, IX, 93.)

¹⁹ „A liberálisok és a *Românu* [a liberális párt lapja] azt képzeli, hogy az állam az állampolgárok közötti szövetezés eredményeképpen jött létre. Ezzel szemben mi úgy véljük, hogy az állam a természet terméke, és az erdőben lévő fához hasonlóan saját fejlődési ciklusokkal bír, ahogy minden élő szervezetnek megvan a maga evolúciója. (Idézi George Calinescu, *Opera lui Mihai Eminescu* II. k., Hyperion, Chisinau, 1993, 10. Vö. még: Mihai Eminescu, *Scrieri politice*, ed. D. Murarasu, Scrisul Românesc, Craiova, [1931], 51.) A méhkas metaforát leginkább a *Cezara* c. novellájában fejtette ki Eminescu: „Eloszor is a méhek állama. Mino rend, remeklés, összhang a munkában! Ha volnának könyvek, hírlapok, egyetemek, akadnának tudósok, akik zseniális elméleteket szonének e rendrol, azt hívnék, hogy az értelem muve, holott látható, hogy nem az értelem, hanem valami mélyebb dolog intézi mindezt, biztos, hibátlan érzékkel.” (*Eminescu válogatott muvei*, 465.) Az 1876-ban publikált, Emi- nescu egyik legkoherensebb, tanulmányában (*Influenta austriaca asupra românilor din principate – Az osztrák hatás a regáti románokra*) így írt errol a kérdésrol: „A különböző népek nem az értelem, hanem a természet törvényei alapján jöttek létre. Ahogy a méhek is csak egy anyaméh köré csoportosulva alkothatnak rajt, úgy a népeknek is szükségük van fejlődésük kezdetén egy biztos pontra, amely körül kikristályosodhat [...] saját államuk. Ha a méheknek volnának hírlapjaik azok nagyon *legitimisták* lennének.” (EO, IX, 166.)

²⁰ Vö.: Sorin Antohi, *Civitas imaginis. Istorie si utopie în cultura româna*, Polirom, Iasi, 1999², 135.

²¹ A *Junimea* irodalmi társaság ülésein – melyeken Eminescu is rendszeresen részt vett – 1871-ben többször is megvitatták Buckle alapmuvét (*History of Civilisation in England*), Titu Maiorescu, a Junimea szellemi vezére, pedig szemináriumokat tartott róla a iasi-i egyetemen. A Junimea másik két tagja, Vasile Pogor és A. D. Xenopol recenziót közölt róla. (Z. Ornea, *Junimea si junimismul*, Editura Eminescu, Bucuresti, 1978², 166; Calinescu, *I. m.*, 14.) Magyarországon 1876-ban adták ki a *Historyt*, mely azonban nem aratott osztatlan sikert: egy szabadkai gimnáziumi tanár kismonográfia méretu, fenntartásokkal teli recenziót írt róla: KORÉNY-SCHECK Vince, *Buckle rendszere*, Bp., 1876.

²² A szöveget Miskolczy Ambrus fordításában idézzük: EBDC, 1993/1, 20.

²³ Idézi: Calinescu, *I. m.*, 13. Eminescu ezen a ponton áll legközelebb Lucian Blagához, aki a múlt század harmincas éveiben – igaz nem Buckle és Darwin, hanem Spengler, Jung és Frobenius nyomdakain járva – a *Miorita* balladát elemezve jutott hasonló következtetésekre. Nem véletlen, hogy Blaga Eminescut fogja a román nemzeti jelleg legfontosabb letéteményesének tartani.

²⁴ Idézi Calinescu, *I. m.*, 11.

²⁵ Egyáltalán nem kell csodálkoznunk tehát azon, hogy a vasgárdisták szellemi atyjukként tartották számon a költöt. Eminescuról, mint a Vasgárda szellemi elodjéről lásd: C. Papanace, *Mihai Eminescu, un mare precursor al legionarismului românesc*, Biblioteca verde, nr. 4, Roma, 1951; Francesco Veiga, *Istoria Garzii de Fier. Mistica ultranationalismului*, Humanitas, Bucuresti, 1995², 161–164.)

²⁶ Vö.: EO, IX, 166–167.

²⁷ EO, IX, 166.

²⁸ EO, IX, 170.

²⁹ EO, IX, 163.

³⁰ EO, IX, 169.

³¹ Nem véletlenül vonzódott a román történelem olyan figuráihoz, mint Vlad Tepes, vagy Stefan cel Mare, akiknek mitikus archetípussá formálásában neki is nagy része volt. Íme az ideális nemzeti monarcha Eminescu víziójában: „Szegény Stefan vajda! O aztán tudta aprítani a magyart, a törököt, a tatárt vagy a lengyelt. Tudott ugyan egy-két szót ószlávul is, de leginkább a kotnári óbort és az asszonyokat szerette. Néha le-lecsapatta egy-két bojár fejét, vagy néhány tatár követ orrát. Aztán városokat alapított a folyók mentén, templomokat és kolostorokat építtetett, jó legeloket adományozott katonáinak, hogy szabadon legelthessék méneseiket, marháikat és juhnyájakat. Majd gondolt egyet és ismét hadba szállt, hogy jól elverje a törököt. Aztán ismét megházasodott és alapított néhány várost. És ez így ment egész addig, míg le nem hunyta szemét Suceava várában és el nem temették becsülettel a putnai kolostorban. Nem törte o a fejét magvas gondolatokon, nem érdekelték ot azok az elmésségek, melyek a mai újságíróknak oly sok fejtörést okoznak.” (EO, X, 28. Eminescu vakbugóságában még azt is szem elol tévesztette, hogy jellemzése nemhogy nem használt, hanem egyenes ártott a moldvai vajda hírnevének, aki egyáltalán nem egy naiv-bölcs parasztfedelem, hanem egy Mátyáshoz hasonló, muvelt reneszánsz típusú uralkodó szeretett volna lenni: Matei Cazacu, *Eminescu si istoria nationala*, EBDC, 1993/1, 171–172.)

³² „Megfellebbezhetetlen igazság, hogy az a nép, melynek száz évig nem volt szüksége írott jogszabályokra – jóllehet gazdagságban és dicsőségben élt – az fiatal és egészséges. Hoffmann, egy múlt századi etnográfus, írta: csodálatra méltó a román fajnál a koponya fejlődése. Köztük olyan példányok is vannak, melyeket joggal tarthatunk a civilizáció csúcsának. [...] A természettudós Virchow a kelet-római birodalom népei közül az albánok koponyáit tartotta a legfejlettebbnek. Az albánok pedig fajilag rokonok a románokkal, foleg a mi mokánjainkkal [havasi román pásztor].” (Idézi Calinescu, *I. m.*, 22.) Másutt természetesen Eminescu hevesen kardoskodott a kontinuitás tana mellett: EO, IX, 243–244, X, 38.

³³ „A fiatal és az öreg nép olyan, mint egyazon fának két, régen elkülönült, ága. A fiatal faj egyedei nagylelkuek, értelmük rugalmas és igazság szeretok. Jaj nekik, ha az emberiség kiaszott maradványaival kerülnek érintkezésbe, melyek már megélték egy letunt civilizáció minden nyomorúságát, melyeknek gerince és koponyája már megcsontosodott, fizikai és erkölcsi jellemük eltorzult. [...] A fiatal fajok (ha lennének a közelünkben) asszimilációja nem jelentene veszélyt, de annál nagyobb kárt okoz az öreg fajok befogadása, melyek nemcsak a civilizáció, hanem a korrupció legmagasabb csúcsait is megjárták és így fizikai és morális egészségüket mindörökre elvesztették.” (Eminescu, *Scrieri politice*, 317.)

³⁴ „Eminescu nem abszolút antiszemita, sot azt veti a zsidók szemére, hogy nem akarnak teljesen és gyorsan asszimilálódni.”

(Calinescu, *I. m.*, 27.) I. M. Stefan, *El n-a fost contaminat de acest virus*, Luceafarul, 1991, nr., 48, 8–9.

³⁵ EO, X, 301.

³⁶ Miskolczy Ambrus, *A hagyományörzéstől a modern nacionalizmusig: Moses Gaster lázadása = Moses Gaster, Judaica & Hungarica*, Bp., 1993, 14 (Encyclopaedia Transylvanica).

³⁷ 1900-ig összesen 85 személyt naturalizáltak. Minderről részletesebben lásd: Miskolczy, *I. m.*, 23.

³⁸ „Senki sem kérdojelezheti meg azt, hogy vannak olyan zsidók, akik megérdemlik a teljes jogegyenlőséget. [...] De néhány, az országnak hasznot is hozó, zsidó alapján nem adhatunk a haszontalan jövevények százezreinek is ugyanolyan jogokat. [...] Szeretnénk ismét leszögezni azt, hogy nem a zsidóknak adandó politikai jogok jelentik az igazi veszélyt, hanem azon egyetlen polgári jognak a megadása, hogy földbirtokot vásárolhassanak.” (Idézi Calinescu, *I. m.*, 43–44.)

³⁹ „La nation est réduite á trois classes de citoyens: la *calssse productive*, la *classe des propriétaires*, et la *classe stérile*.” (Idézi Calinescu, *I. m.*, 39.)

⁴⁰ „Leur travail n’opère donc qu’une transmission de richesse d’une main á l’autre; il est donc essentiellement et strictement *stérile*” – modták a fitziokraták. (Idézi Calinescu, *I. m.*, 40.)

⁴¹ Idézi Calinescu, *I. m.*, 40.

⁴² „Nincs kétségünk afelől, hogy előbb vagy utóbb néhány felvilágosultabb liberális elme is rá fog jönni a nagybirtok fenntartásának szükségességére. Hisz minden országban az biztosítja a személyek jellemének függetlenségét, és az emberi szabadság legkifinomultabb formáját.” (Idézi Calinescu, *I. m.*, 49.)

⁴³ Idézi Z. Ornea, *Junimea*, 548.

⁴⁴ Idézi Z. Ornea, *Junimea*, 549.

⁴⁵ Hanák Péter, *Kert és muhely*, Gondolat, Bp., 1988, 96 (Közös Dolgainak).

⁴⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy az organicista szemlélet a magyar nemesi értelmiség képviselőiben is jeles követekre talált. Ennek egyik eklatáns példája a magyar arisztokrácia pusztulását megelevenítő Justh Zsigmond *Fuimus* c. regénye.

⁴⁷ Lucian Blaga, *Spatiul mioritic*, Humanitas, Bucuresti, 1994. Az idézetet Miskolczy Ambrus fordította: Miskolczy Ambrus, *Lélek és titok. A „mioritikus tér” mítosza, avagy Lucian Blaga eszmevilágáról*, Közép-Európa Intézet – Kortárs Kiadó, Bp., 1994, 44 (Mythologiae Nationum Europae Centralis).

⁴⁸ „Eminescu tudatalattijában a román néplélek összes stilisztikai jegyeit megtalálhatjuk.” (Blaga, *I. m.*, 202.)

⁴⁹ Eminescu és Blaga kapcsolatáról lásd még: Keith Hitchins, *Eminescu and Rumanian Intellectuals between the World Wars*, EBDC, 1993/1, 156–163.

⁵⁰ Emil Cioran, *Schimbaria la fata a României*, Humanitas, Bucuresti, 1993, 78.

⁵¹ Constantin Noica, *Introducerea la miracolul eminescian*, Humanitas, Bucuresti, 1992, 188, 222, 232–233.

⁵² Edgar Papu, *La poésie d’Eminescu*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1985; Ilie Badesu, *Sincronism european si cultura critica româneasca*, Editura Stiintifica si Enciclopedica, Bucuresti, 1984, 26–27, 80–85; Gavril Scridon, *Confluente literare românești si europene în opera lui Mihai Eminescu*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Philologica Moderna, 1988, 61–85; Kaherine Verdery, *Eminescu, protochronism and romanian cultur politics: the poet as proto-marxist*, EBDC, 1993/1 209–219; Antohi, *I. m.*, 128, 148.

⁵³ Mircea Eliade, *Despre Eminescu si Hasdeu*, ed. de Mircea Handoca, Junimea, Iasi, 1987, 11. A román szövegben a *Duhul Sfânt* (Szentlélek) szó szándékos kétértelműséggel szerepel: jelentheti hagyományos értelemben az isteni szentháromság egyik elemét, de vonatkozhat Eminescu lelkére is, mely mintegy szentté vált a románok számára.

⁵⁴ E témában 1994 után több könyv is megjelent, és néhány jó nevu irodalmár is hitelt adott az összeesküvés-elméletnek (pl. Marin Mincu, Constantin Cublean): N. Georgescu, *A doua viata a lui Eminescu*, Europa Nova, Bucuresti, 1994, uo., *Cercul strămt. Arta de a trăi în vremea lui Eminescu*, Editura Floarea Albastra, h. n., 1995. A józanabb kritikusok hozzászólásaiból: Alex. George, *Maioreș-cu asasin*, Luceafarul, 2000, nr. 44, 7, Z. Ornea, *Tot despre senzațional în istoriografia literara*, România Literara, 2000, nr. 22, 9.

⁵⁵ Eugen Lovinescu, *Istoria civilizatiei române moderne*, Editura Fundatiei Culturale Române, Bucuresti, 1998, 201.

⁵⁶ Idézi: Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreapta româneasca*, Editura Fundatiei Culturale Române, Bucuresti, 1995, 443.

⁵⁷ Negoitescu, *I. m.*, 16. Negoitescu esszéje magyarul az ELTE Román Tanszékének évkönyvében jelent meg (EBDC, 1993/1) románul pedig irodalomtörténetének része lett: Ion Negoitescu, *Istoria literaturii române*, Minerva, Bucuresti, 1991.

⁵⁸ Virgil Nemoianu, *Despartire de eminescianism*, Contrapunct, 1990, 40. sz., 10.

⁵⁹ A kötetet sajnos nem tudtuk megszerezni, ezért csak az arról írt, tanulmány méretu, recenzióra támaszkodhatunk: Daniel Cristea-Enache, *Cazul Eminescu*, *Adevarul literar si artistic*, 2000, nr. 501, 502, 503.

⁶⁰ Cezar Paul-Badescu, *Argument*, Dilema, 1998, nr. 265.

⁶¹ T. O. Bobe, *Poezie, haine grele*, Dilema, 1998, nr. 265.

⁶² Daniel Cristea-Enache, *i. m.*, nr. 503, 5. l

⁶³ Livius Ciocârlie, *Eminescu, sau despre poet si mit*, România Literara, 2000, nr. 16, 12–13.